

Гуманітарні науки (Релігієзн.; Історія та археологія; Філософія; Культурол.; Філологія)

А. Л. СТАРУНОВА,

старший викладач Одеської державної академії будівництва та архітектури

ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ТА ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНО-НАРОДНИХ ДІАЛЕКТІВ

Історію української літературної мови та її територіально-народних діалектів не можна розглядати поза часом і простором та історією слов'янства взагалі. Що стосується літературної мови, то загальновідомим є факт, що її започаткував Іван Петрович Котляревський, а основоположником став Тарас Григорович Шевченко. Вихід мови на історичну арену пов'язують з виданням у 1798 році «Енеїди» Івана Котляревського. Ця поема стала першим друкованим твором, написаним живою народною мовою, усупереч тогочасній традиції користування книжною мовою навіть у писемно-художній практиці. Рік видання творів Тараса Шевченка (1840 р.) може вважатися особливо важливим, тому що з цього часу нова українська літературна мова, яка жила народномовною стихією і творчою діяльністю письменників, науковців, діячів культури стала на плідний шлях становлення, розвитку і нормативної стабілізації. Тому що Котляревський і Шевченко почали писати твори народною мовою на основі українських середньонаддніпрянських говірок.

До них існувала українська писемна мова, вона формувалася на основі давньоукраїнських літературних традицій і впливу живого народного мовлення.

І тому зрозуміло, що коли ми говоримо про давність української мови і її коріння, йдеться не про її сучасний літературний варіант, а про народне мовлення, тобто про народні діалекти.

Усна і писемна форми нашої мови постали на основі діалектів і пам'яток центральної частини Київської Русі.

На розвиток давньої літературної мови, в основному, впливали створені в Києві та в інших містах України-Русі писемні пам'ятки: Остромирове євангеліє (1056-1057 рр.), «Повчання» Володимира Мономаха (1117), «Повість временних літ» літописця Нестора (XII ст.), «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.), Галицько-Волинський літопис (XIII ст.), Пересопницьке євангеліє тощо, що носили книжний характер і не мали помітного впливу на загальнонародну українську мову.

Продовжувачами процесу сучасної української літературної мови були С. Боровиковський, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко та інші. І завершив цей процес Тарас Шевченко — основоположник сучасної національної літературної мови.

Трохи інакше складалася історія народно-діалектного мовлення. Діалекти розвивалися за своїми внутрішніми законами і майже не залежали від державного чи релігійного життя суспільства, тільки в народному мовленні виникли ці специфічні, фонетичні, граматичні, лексичні риси, які з часом стали характерними особливостями української мови.

Дослідити походження української мови — це значить з'ясувати послідовність, місце та час виникнення окремих українських діалектних рис, що поступово склали специфічну мовну систему, середньонаддніпрянський варіант, якої став основою сучасної української літературної мови.

Сучасна українська етномовна територія ділиться на три великі діалектні масиви: північне, південно-західне і південно-східне наріччя. Південно-східне наріччя виникло у XVI-XVII ст. на базі говірок переселенців з Полісся, Волині, Поділля. Вони почали з'являтися на Середній Наддніпрянщині XIII-XIV ст., а до того ці землі були диким полем.

Щоб дослідити походження української мови слід з'ясувати місце і час утворення північного і південно-західного наріччя. Потрібно знати, що українська мова є однією з багатьох слов'янських мов, а українці частина слов'янського світу.

Мовна територія була не однорідною, ділилася на два виразні етнографічні і діалектно-відмінні масиви: північний і південний. Північний масив охоплював Середню Наддніпрянщину, Полісся, Волинь, Наддністрянщину й Прикарпаття. Представники цієї культури безпосередньо влилися в культуру Київської Русі. Північний діалектний масив у майбутньому став основою північного наріччя.

Південний проукраїнський етномовний масив сформувався у лісостепах Середньої Наддніпрянщини, включаючи середні течії Сули, Псла, Ворскли, а також у Надпоріжжі, по Дніпру між Тясмином і Россю та в Прутсько-Дніпровському межиріччі. Саме в південному діалектному реалі згодом сформувалося південно-західне наріччя і виникла більшість фонетичних рис, характерних лише для української мови.

Діалекти української мови, враховуючи їх походження і історичний розвиток, традиційно поділяють на два різновиди: давні, що функціонують на території давнього заселення українського народу, і новостворені, які виникли внаслідок порівняно пізніх переселенських рухів і пов'язані з дозаселюванням новоосвоюваних земель.

До давніх діалектів належить: поліські, більшість південно-західних, середньонаддніпрянські говірки. У цих діалектах часто зберігаються архаїчні мовні явища, втрачені іншими територіально-мовленнєвими утвореннями. Вони не увійшли до складу літературної мови. Ці діалекти неоднаковою мірою зберігають архаїчні мовні риси, у фонетиці — це поліські діалекти, у граматиці — архаїчні явища спостерігаються у південно-західному наріччі, а у лексиці — в поліських і південно-західних діалектах.

До новостворених територіально-мовленнєвих утворень відносяться переважна більшість південно-східних, слобожанських і степових, а також переселенських говірок. До новостворених також належать деякі з південно-західних діалектів, а саме: західно-карпатські, лемківські діалекти, формування яких відбулося протягом XVI століття на базі переселенських

говірок із Перемиської землі, гуцульські говірки на Закарпатті, принесені сюди українськими переселенцями з північних схилів Карпат у XVI-XIX ст.

Серед них є такі утворення, які виникли внаслідок переселення людей з однієї, в основному, цілісної з діалектичного погляду території. Ці новостворені діалекти пропонують називати однотипними чи односистемними, тому що їх генетична основа є однодіалектною. Це лемківські діалекти.

Другий різновид різностворених діалектів є різнотипні, різносистемні в своїй генетичній основі. Вони характеризуються наявністю різнодіалектних елементів, тому в цих говірках спостерігається велика кількість паралелізмів різнодіалектного походження. Вони представлені саме степовими говірками на півдні України.

До новостворених також належать переселенські говірки, оточені діалектами інших мов. Такими є переселенські говірки в Росії, Казахстані, Польщі, Румунії, Словаччині, Канаді і інших країнах.

Література:

1. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.
2. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.
3. Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна / К. Тищенко // Дивослово. – 2002. – С. 13–16.